

פרשת חילופי השטחים בערבה בהסכם השלום עם ירדן

מאת מנחם מרקוס

אין זה סוד כי במשא ומתן לקביעת הגבול הבינלאומי בין ישראל וירדן, בשנת 1994, בוצע מהלך חריג שבו נאות המלך חוסיין להעביר לריבונות ישראל שטחים שמעבר לקו שביתת הנשק, ובתמורה קיבלה ירדן שטח חלופי, שווה גודל, באזור הערבה התיכונה. אך נראה שמעטים בציבור יודעים את הרקע לפרשת חילופי השטחים, את משמעותו העצומה לישובי הערבה התיכונה ואת הדרמה שליוותה את המהלך הזה.

להלן הרקע לסיפור המעניין הזה: בקיץ של שנת 1969 חדרה חולית מחבלים אל תוך מושב עין יהב וירתה רקטות ר.פי.גי אל תוך מרפאת המושב. בנס נמנע אסון. בפקוד דרום של צה"ל ראו בפיגוע הזה עליית מדרגה מסוכנת וללא דיחוי חדרו כוחות צה"ל מרחק של 3-4 ק"מ אל תוך הערבה הירדנית, מתחו גדר ביטחון וסללו דרך פטרולים לאורכה. חקלאי הערבה התיכונה, שבעת ההיא היו במצוקת קרקעות (בשל קליטה אינטנסיבית של מתיישבים חדשים) קיבלו היתר יוצא דופן לעבד אדמות ב"שטח ההרחבה" הנזכר, סה"כ נתפסו ועובדו מעבר לקו הגבול כ-5,000 דונם – כ-50% מכלל שטחי החקלאות של מושבי הערבה התיכונה. תגובתה של ממלכת ירדן היתה מינורית בעליל (למעט תלונה רשמית לאו"ם) – ייתכן שמצבו הכמעט נואש של המלך חוסיין אל מול השתלטות המליציות של הפת"ח על העיר עמאן גרמה כאן למעין הסכמה שבשתיקה (בבחינת "יוציאו חיילי צה"ל את הערמונים מן האש בעבורי ויטפלו בעצמם בבעיית הפיגועים בערבה"...).

ביולי 1994 החלה וועדה משותפת של ירדן וישראל במלאכת הקביעה והסימון של גבול בינלאומי, לאורך הערבה. לחקלאי הערבה התחוור לפתע שהם עלולים לאבד את כל השטחים שמעבר לקו שביתת הנשק – מהלומה כלכלית של ממש על כל ישובי הערבה. שי בן אליהו, מראשוני עין יהב וראש המועצה האזורית, בא בדברים עם אליקים רובינשטיין, ראש הוועדה הישראלית להסכם. הסתבר כי אנשי הוועדה אינם אופטימיים כלל וכלל באשר לסיכוי האדמות המעובדות – יתרה מזאת: מרבית חברי הוועדה ברצונם העז לקדם את מהלך סימון הגבול בהצלחה וללא עיכובים אף הציעו לוותר מראש על כל תביעה באשר לשטחים שמעבר לקו שביתת הנשק. אך שי לא הרפה וכמו שהודה אליקים רובינשטיין (בראיון אישי) "התיישב לו שי על עורק הצוואר".

מבחינה משפטית אפשר היה לנהל את המאבק של זכותנו על האדמות הללו מן הטעם שהגבול נקבע ע"י הבריטים בערבה, בין אמירות עבר הירדן ופלסטינה (בשנת 1922) עבר במרכז עמק הערבה (וואדי ערבה בלשון הערבים, הוא הגדרת עמק הערבה כולו) וכיוון שבעקבות הסכמי שביתת הנשק בין ישראל וירדן קיבלה ישראל רק שליש משטחה של הערבה, הרי שיש כאן טיעון. אנשי הוועדה הישראלית גם רשמו לפנייהם כי ב-1965 נוצר תקדים לחילופי שטחים בין ירדן וסעודיה (ירדן קיבלה מסעודיה תוספת לרצועת החוף של עקבה ובתמורה העבירה לריבונות הסעודית שטחים במדבר הדרומי של ירדן – בשטח הגדול פי 5 מן השטח שניתן להם בחוף מפרץ

אילת). נוצר איפוא מצב מתוח של ממש: מצד אחד – מהלומה כלכלית למתיישבי הערבה. מצד שני – העלאת המתח בקרב שתי הוועדות שעלולה לחבל במשימת סימון הגבול ולעכב את תהליך השלום שכבר היה בהילוך גבוה.

ואז הסתבר במפתיע כי לא משפט בינלאומי ולא תביעות עקשניות מובילות את המהלך בשלבו הקריטי! היה זה הקשר האישי, הכבוד ההדדי והיושרה של שני מנהיגים: יצחק רבין והמלך חוסיין. כאשר העלה רבין את הסוגיה הקשה הזאת בפני המלך והסביר את משמעותה החמורה למתיישבי הערבה הגיב חוסיין בצורה ברורה ופשוטה: אני מכבד את הבקשה שלכם, ואינני מעוניין לגרום לכם נזק כה כבד – לכן אני מציע שכל השטחים המעובדים שלכם בתחומי מדינת יעברו לריבונות מדינת ישראל ובתמורה אקבל שטח חלופי זהה בגודלו, על גבול הערבה, לריבונות ירדן. וכך היה: באזור הישובים עידן, חצבה, עין יהב ופארן סומן הגבול הבינלאומי ממזרח לשטח העיבוד ובאזור שבין גב הערבה ובאר מנוחה, אזור צחיח וריק, הועתק הגבול המסומן מערבה אל תוך שטחי ישראל.

גם קידוחי המים שביצעה חברת מקורות בשטחי העיבוד שמעבר לגבול נשארו בריבונותנו ובתמורה למים ששואבת ישראל באזור זה (כ-16 מיליון ממ"ק בשנה) מספקת ישראל לצפון ירדן מים (בכמות גדולה יותר) מאגן הכינרת.

רק לגבי אזור אחד בערבה נקבע הסכם שונה: שטחי החקלאות של מושב צופר העמיקו 5 ק"מ אל תוך הערבה הירדנית, ובליטה כה עמוקה של נחלות ישראליות לשטחי ירדן היתה דבר שהירדנים לא יכלו לעכל. לפיכך נקבע כי כל שטחי העיבוד הללו של צופר ישארו בחזקתם של החקלאים הישראליים בהסכם חכירה ל-25 שנה, עם "אופציה להארכה".

אכן הסכם ג'נטלמני זה, שהיתה בו מחווה לא שגרתית של מנהיג ערבי (חוסיין) כלפי עמיתו הישראלי (רבין), מעיד על הרצון האמיתי העז של שתי מדינות עוינות לשלום בר קיימא.

מסלול טיול בעקבות הסכם השלום והסדר חילופי השטחים עם ירדן

למעוניינים להכיר את סיפור החלפת השטחים נמליץ לסייר לאורך כביש השלום שבנחל הערבה, ממושב עידן בצפון, דרך שטחי חצבה ועד למיצפה היפה של ג'בל חופירה שממזרח לעין יהב. זאת גם הזדמנות להכיר את המפעל החקלאי החלוצי הנהדר של תושבי הערבה התיכונה, שמזה שנים לא מעטות הוא מוכר "כאוניברסיטה" הטובה בעולם ללימוד חקלאות מדבר.

להלן פירוט ומידע על המסלול בדרך השלום, על גבול ישראל-ירדן בערבה: המסלול מתאים לכל אורכו לאוטובוס, אורכו כ-26 ק"מ. משך הטיול שעה וחצי-שעתיים:

נפנה מכביש הערבה מזרחה אל הכביש המוביל למושב עידן. הכביש חוצה את עמק נחל עידן ועולה ממנו הלאה מזרחה אל שער המושב, בשער שלט הפניה, ימינה (דרומה) אל דרך השלום. ניסע בכביש כקילומטר, תחילה בשולי החממות החקלאיות של מושב עידן ובהמשך בנוף בוהק צחיח, מבוותר בעשרות ערוצים: נוף בתרונות קלסי בסלעי חוואר הלשון של צפון הערבה. לאחר קילומטר – שלט הפניה שמאלה (מזרחה) אל דרך רחבה סלולה, איתה נרד אל מאגר מי השיטפונות הגדול שבערוץ נחל ערבה (מאגר חצבה). נחזור כלעומת שבאנו אל דרך השלום ונמשיך הלאה דרומה אל מצפה נוף בצד הדרך: מכאן מבט מרהיב אל שטחי החקלאות של עידן וחצבה שבעמק נחל ערבה (ממזרח לו) ואל צפון הרי אדום. נמשיך דרומה בכביש השלום לכיוון חצבה ומעט לפני בתי המושב – שלט הכוונה שמאלה (מזרחה) אל המשך דרך השלום – הכביש יורד תחילה בין מטעי התמרים של חצבה ולאחר כמה מאות מטרים נפנה איתו ימינה (דרומה). מנקודה זו ממשיך הכביש לאורך קו הגבול ישראל-ירדן, כשהוא חוצה בדרכו את נחל שיזף, ולאחריו חוצה הכביש את אפיקו של נחל ערבה ונמשך על גדתו המזרחית, בשולי שדות עין יהב – עד למצפה הנוף שבג'בל חופירה: מבט נהדר מכיוון מזרחה אל הרי אדום, אתר הנחשת הקדום של פונון, וואדי דנה, ג'בל הרון ואל המרחב החקלאי הענק של עין יהב שבעמק נחל הערבה וממזרחה לו.

למערב: תצפית אל הרי הנגב המרכזי ואל רכס חצרה (המכתש הקטן). מג'בל חופירה נמשיך בכביש השלום אל ערוץ נחל ערבה ומכאן, על פי שילוט טוב לאורך התיב - אל שער הכניסה המזרחי של עין יהב. נחצה את המושב ולאחריו - עוד 3 ק"מ עד למפגש עם כביש הערבה.